

DIN NOU DESPRE PONTARHI ȘI PONTARHIE

DE

D. M. PIPPIDI

Într-un articol publicat în 1960 sub titlul *Un nouveau document sur le „koinon” pontique : en marge d'un album agonistique d'Istros*¹, mi s-a întâmplat să susțin, în legătură cu un personaj onorat în document cu titlul de πρώτος ποντάρχης, interpretarea după care ne-am găsi înaintea celui dinții președinte al Comunității pontice ales dintre cetățenii Histriei. În subsidiar, îmi exprimam convingerea că, în ciuda obscurității izvoarelor, identitatea dintre pontarh și marele preot al Comunității (ἀρχιερεὺς τοῦ κοινοῦ) apare probabilă și mă alăturam cercetătorilor care, în ultima jumătate de veac, exprimaseră un punct de vedere asemănător. De atunci problema a mai fost reluată de Iorgu Stoian, în revista *Latomus*, 1965², și, mai de curând, de Paul Veyne, în *Bulletin de Correspondance Hellénique*³, într-un chip care mă îndeamnă să revin asupra subiectului cu unele observații.

În ce privește primul studiu, contribuția autorului reducându-se la susținerea părerii după care pontarhul ar fi fost distinct de marele preot (după alții, ale căror scrieri avusesem prilejul să le folosesc în momentul când îmi fixam poziția), nu cred necesar să mă opresc mai mult asupra lui. Relev doar că, în memoriul lui Veyne discutat mai departe, dificultatea e o dată mai mult rezolvată în sensul pentru care optasem eu, atunci când, după Franz Cumont, arătam că președinția Comunității pontice și demnitatea de ἀρχιερεὺς „sînt inseparabile și se confundă în aceeași persoană”⁴. Referindu-se la problemă, Veyne scrie acum : „...Selon toute vraisemblance, la pontarchie se confondait, en la personne de son titulaire, avec la grande-prêtrise du culte impérial”⁵, ceea ce mă dispensează de a reveni asupra primei mele concluzii, cel puțin pînă la descoperirea unor documente noi.

¹ BCH, LXXXIV (II), p. 434—458, reluat acum în *Contribuții la istoria veche a României*² (sub tipar).

² XXIV, p. 71 urm. : *De nouveau sur la communauté des cités grecques du Pont Gauche*.

³ XC, 1966 (I), p. 144—155 : *Augustal de l'an I — Premier Pontarque*.

⁴ Fr. Cumont, în *RÉG*, XIV, 1901, p.141 ; D. M. Pippidi, în *BCH*, LXXXIV, 1960, p. 450.

⁵ *Op. cit.*, p. 151 și n. 3, unde se trimite la concluzia similară a unei lucrări recente, pe care n-am avut puțința s-o consult : G. Bowersock, *Augustus and the Greek World*, Oxford, 1965

Dificultăți mai mari suscită cercetarea epigrafistului francez, care, în puține pagini, încearcă să dea răspuns unei întregi serii de întrebări, începând cu cea privitoare la data constituirii Comunității pontice. Pentru întâia oară de când se studiază problema, Veyne apără punctul de vedere după care această comunitate a putut lua ființă către începutul epocii romane, ca ἑξάπολις, dar că un κοινόν propriu-zis nu s-ar fi constituit decît în zilele lui Hadrian, cînd s-a creat și demnitatea de *pontarh*, în înțelesul de președinte al Comunității pontice. Pornind de la această idee, autorul interpretează titlul πρώτος ποντάρχης, purtat de histrianul M. Ulpius Artemidorus, în sensul că acesta ar fi fost „cel dintîi titular al pontarhiei, în chiar anul cînd această instituție a fost creată”⁶.

Acum, pentru cîți nu vor fi citit articolul din 1960 (și sînt desigur cei mai mulți), aș vrea să amintesc că, găsindu-mă pentru întâia oară înaintea unui document care pomenea, alături de un πρώτος ποντάρχης (M. Ulpius Artemidorus), un ποντάρχης simplu (Cominius al lui Euxenides) raționam precum urmează : „Înainte de toate, să înlăturăm ipoteza după care între M. Ulpius Artemidorus și Cominius al lui Euxenides, « cel tînăr », ar fi existat un raport ierarhic sau de dependență, în sensul că — unul fiind menționat ca « prim pontarh », iar celălalt ca simplu « pontarh » — ar trebui să vedem în Cominius un fel de adjunct sau de subordonat al lui Artemidorus. Cum Comunitatea grecilor din Moesia nu pare — cel puțin în stadiul prezent al cunoștințelor — să fi avut mai mulți pontarhi în același timp, această interpretare trebuie să facă loc alteia, potrivit căreia în lista pe care o studiem πρώτος n-ar indica o diferență de rang, ci ar avea numai o semnificație cronologică. Cu alte cuvinte, potrivit textului nostru, Artemidorus a putut fi *sau primul în dată dintre președinții Comunității pontice, sau primul pontarh din Histria, oraș căruia pe această cale i-ar fi conferit o faimă nouă*”⁷.

Pînă aici, s-ar putea spune, modurile noastre de a înțelege textul se aseamănă⁸. Unde începe deosebirea e cînd, din cele două accepții la care m-am referit, cercetătorul francez optează cu hotărîre pentru cea dintîi, în timp ce preferințele mele se îndreaptă spre ultima. „Între aceste două posibilități — scriam în continuarea pasajului reprodus — , cea din urmă mi se pare mai verosimilă, cîtă vreme, în ciuda întunericii care învăluie începuturile confederației de cetăți ce ne reține atenția, nimeni, după știința mea, n-a susținut vreodată că ar fi fost întemeiată în secolul al II-lea...”. Tocmai acesta e însă punctul de vedere nou adus de articolul lui Veyne, care, convins că o *hexapolis* a putut exista din zilele lui August⁹, dar că pontarhia n-a fost creată decît sub domnia lui Hadrian, nu vede nici o dificultate să admită că M. Ulpius Artemidorus ar fi fost cel dintîi grec dobrogean investit cu această demnitate. De unde încheierea : „...Le πρώτος ποντάρχης est le premier qui ait jamais revêtu la pontarchie, l'année même de la création de cette institution”¹⁰.

⁶ *Ibidem*, p. 149.

⁷ *BCH*, LXXXIV, 1960, p. 452—453.

⁸ Veyne însuși observă în această privință : „...Le lecteur admettra d'emblée que cette expression ne se réfère aucunement à quelque prééminence, mais, comme y a bien songé D. M. Pippidi, qu'elle a une signification chronologique” (p. 149).

⁹ *Op. cit.*, p. 149; cf. p. 154.

¹⁰ Mai sus nota 6.

Afirmația nu-i lipsită de interes, fie că o considerăm din punctul de vedere al metodei, fie din acela al implicațiilor ei istorice. Rămîne să vedem dacă e și adevărată ceea ce vom încerca să aflăm examinînd mai întîi problema pontarhiei, așa cum i se înfățișează cercetătorului francez, apoi șansele Histriei de a fi procurat Comunității abia întemeiate pe primul ei pontarh adevărat.

În legătură cu prima întrebare, vreau să-mi exprim cu hotărîre convingerea că distincția stabilită de Veyne între o primă fază din istoria întovăririi de cetăți pontice, cînd aceasta ar fi purtat numele de ἐξάπολις, și o a doua fază, cînd *hexapola* s-a transformat în κοινόν, mi se pare născocită pentru nevoile cauzei. Ceea ce se înțelege din texte e că, în indiferent ce moment al istoriei lor sub romani cetățile moesice afiliate s-au numit în egală măsură κοινόν — τοῦ Πόντου sau τῶν Ἑλλήνων¹¹ —, cu luare aminte la faptul asocierii care făcea din ele un unic organism administrativ-religios, sau ἐξάπολις (respectiv πεντάπολις), cu luare aminte la numărul variabil al cetăților intrate în combinație. Lucrul e atît de adevărat, încît în lista conducătorilor cunoscuți ai Comunității moesice, așa cum am încercat s-o întocmesc¹², e cu neputință să stabilim vreo deosebire între demnitarii care au condus cetățile în faza lor de *hexapola* și demnitarii care s-ar fi substituit primilor în faza de κοινόν¹³. Veyne în-

¹¹ Pentru prima denumire n-avem clare atestări epigrafice: folosirea ei rezultă, totuși, din expresii ca μητρόπολις τοῦ Εὐνομίου Πόντου (în înțelesul de „capitală a Confederației pontice”), aplicată orașului Tomis (IGR, I, 630 = L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Paris, 1940, p. 103, nr. 42), precum și din legende de unor serii monetare relevate de Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, 1, (Berlin, 1898), p. 69, urm., cu pl. VII (cf. J. Toutain, în *Mém. Soc. Ant. de France*, LXII, 1903, p. 125); pentru κοινόν τῶν Ἑλλήνων, inscripția abia citată, în care numitul Πρεΐσκιος Ἀννιανός e cinstit cu titlurile neindoicnice de ποντάρχης, ἀρχεξ τοῦ κοινου τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀρχιεραστάμενος.

¹² BCH, LXXXIV, 1960, p. 455—458 (acum și în *Contribuții la istoria veche a României*²).

¹³ Cu atît mai puțin poate fi vorba să acceptăm interpretarea dată de Veyne titlului ἀρχιερεὺς καὶ ποντάρχης τῆς ἰδίης πατρίδος, înțelesul excepțional într-o inscripție (IGB, I, 14; din Dionysopolis, nu din Callatis, cum se susține repetat în articolul pe care-l discutăm). După Invățatul francez, care invocă în acest sens autoritatea lui L. Robert, *Rev. Phil.*, XXXIII, 1959, p. 204, n. 2, modul de a se exprima al inscripției ar lăsa să se înțeleagă „que ce personnage a exercé sa fonction de grand-prêtre et de pontarque à l'intérieur de la cité, et non dans l'ensemble du koinon...” (art. cit., p. 153, n. 2). Ceva mai departe, revenindu-se asupra ideii că n-ar fi vorba de „un grand prêtre et pontarque de toute l'hexapole”, se exprimă părerea că ne-am găsi înaintea unui „grand prêtre local du koinon, chargé du culte impérial à Callatis” (citește: Dionysopolis), adăugîndu-se precizarea: „... C'est par un abus qu'il est appelé pontarque...”, mais cet abus permettait du moins de distinguer cet *archiereus* local du koinon à Callatis, d'un *archiereus* municipal de Callatis”. Mărturisesc că mi-e greu să urmăresc argumentarea distinsului coleg, și cu atît mai mult să-i împărtășesc concluziile. În primul rînd, cum s-a mai relevat, inscripția în discuție nu provine din Callatis, ci din Dionysopolis; în al doilea rînd, opinia lui Louis Robert, după care un anumit personaj ar fi fost nu „grand prêtre du culte impérial pour la province (ou le koinon des villes du Pont), mais pour la ville” (înțelege: ἀρχιερεὺς al orașului său natal) nu privește inscripția din Dionysopolis, ci alta din Claros, unde e citat un dionysopolitan, venit să consulte oracolul (Macridy-Bey, Öjh, XV, 1902, Beibl. 50, nr. 15 = IGB, I, p. 121); în al treilea rînd, un „*archiereus* local du koinon à Callatis” (sau indiferent în ce alt oraș) nu se prea vede ce-ar putea fi, în ciuda inscripției din Efes la care sîntem îndreptați și a cărei obscuritate o face puțin lămuritoare. Față de atîtea greutăți, nu-i oare mai simplu să vedem în cuvintele „*arhieru* și *pontarh* al propriei sale patrii” un fel stingaci de a proclama originea locală a înaltului demnitar, sublinierea legăturii cu cetatea care-l cinstеște? Interpretarea nu mi se pare mai arbitrară decît cele luate în considerație; în plus, are avantajul clarității.

suși se ferește să ne spună ce titlu purta președintele *hexapolei* pînă la înlocuirea lui printr-un pontarh, iar textele la dispoziția noastră se pretează atît de puțin la o separare din acest punct de vedere, încît în cele mai multe pontarhul nu e înfățișat ca un demnitar suprem fie al *hexapolei*, fie, după epocă, al *pentapolei*. Ca să citez numai cîteva exemple, în secolul al II-lea T. Cominius Claudianus se intitulează *ποντάρχης τῆς ἑξαπόλεως*, iar în secolul al III-lea T. Aelius Min[ucianus], *ποντάρχης τῆς πενταπόλεως*¹⁴. În același timp, afirmația că, începînd din zilele lui Hadrian, „organizația celor șase orașe” și-ar fi schimbat natura, devenind un *κοινόν*, e atît de puțin confirmată de fapte, încît în alte două documente din aceeași categorie vedem pontarhi intitulîndu-se fără deosebire, unul conducător τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων (Aur. Priscus Annianus, din Tomis¹⁵, altul conducător τοῦ κοινοῦ τῆς πενταπόλεως (Ἡρόσδοδος Φαρνάγου, din Odessos¹⁶).

Să vedem însă cum stau lucrurile și din punctul de vedere al cronologiei apărute de Veyne, atunci cînd, în repetate rînduri, încearcă să ne convingă că pretinsa transformare a *hexapolei* în *κοινόν* s-ar fi petrecut în zilele lui Hadrian. Punctul de sprijin al argumentării sale este inscripția tomitană care cinstește pe un T. Flavius Poseidonios, între ale cărui titluri figurează și acel de *πρῶτος ἀγνωσθέτης θεοῦ Ἀντινόου*¹⁷. Divinizarea favoritului lui Hadrian, mort la 30 octombrie 130, ar constitui deci un *terminus post quem* pentru documentul invocat și, implicit, pentru cariera lui Poseidonios, onorat de concetățenii săi ca *pontarh*, ca *arhiereu* al *hexapolei*, ba chiar și ca „fiu al Pontului”¹⁸. În această privință, sînt de făcut însă cîteva observații : prima, că nimic nu ne oprește și totul ne îndeamnă să credem că în cariera lui Poseidonios președinția Comunității pontice a precedat *agonothesia* lui Antinoos, ceea ce înseamnă că crearea pontarhiei trebuie să fi fost, oricum, anterioară anului 130 ; a doua, că Poseidonios nu era nici măcar primul pontarh din familia sa, de vreme ce inscripția ne înfomează că, la vremea lui, părintele omului nostru, Phaidros, se învrednicise și el de demnitatea de pontarh, ba chiar și de titlul onorific de „fiu al cetății” de baștină : *ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως*. La ce dată anume, e mai greu de spus. Ținînd totuși seama de împrejurarea că Poseidonios trebuie să fi fost pontarh aproximativ între 120 și 130, postulînd între propria-i magistratură și cea a tatălui său un interval de zece pînă la cincisprezece ani, cel puțin, ajungem la concluzia că pontarhia lui Phaidros trebuie să se fi exercitat în primele două decenii ale secolului al doilea : oricum, *încă sub Traian*.

Cum rămîne atunci cu cealaltă teză a învățatului francez, vreau să zic cu presupunerea că histrianul M. Ulpius Artemidorus ar fi fost cel dintîi

¹⁴ *AEM*, VI, 1882, p. 22, nr. 44 (= *IGR*, I, 632); *BCMI*, IV, 1911, p. 106 (= *ŌJh* XIV, 1911, Beibl. 149–154).

¹⁵ *Supra*, nota 21.

¹⁶ *CIG*, 2056 c = *IGR*, I, 658 = *IGB*, I, 64.

¹⁷ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, IV, p. 105 = G. Perrot, *Mémoires d'épigraphie, d'archéologie et d'histoire*, Paris, 1875, p. 447 = *IGR*, I, 634.

¹⁸ ... *ποντάρχης, ἀρχὴς τῆς Ἑξαπόλεως, υἱὸς τοῦ Πόντου*. În treacăt fie spus, titlul din urmă dovedește, dacă mai era nevoie, că deprimerea de a da confederației de cetăți din Marea Neagră numele de *κοινόν Πόντου* a existat cu adevărat, în ciuda scepticismului nelntemeiat al lui I. Stoian, *Tomilana*, p. 33, urmat de Veyne, *art. cit.*, p. 152, n. 4.

conducător al *hexapolei* după transformarea ei în *koinon* și crearea demnității de pontarh? La prima vedere, s-ar părea că lucrurile sînt simple și că nimic nu se opune ca un Marcus Ulpius, cetățean roman din zilele cuceritorului Daciei, să fi fost ales pontarh în cursul aceleiași domnii, poate chiar *prim* pontarh, dacă e să admitem (ceea ce personal nu cred) că pontarhia ar fi fost instituită abia în secolul al II-lea. În realitate, situația e mai complicată și mă văd silit să amintesc că în ultimii zece ani am fost adus să mă ocup în mai multe rînduri fie de cariera lui M. Ulpius Artemidorus, fie de familia lui, astăzi destul de bine cunoscută. Știm, de pildă, că o inscripție publicată în secolul trecut de Ernest Desjardins, și de atunci în mai multe rînduri reeditată, emană de la fiul personajului nostru, Karpos¹⁹, că numele lui Artemidorus se întîlnește printre ale subscriitorilor la zidirea în Histria a unei grote mitriace²⁰ și că, împreună cu fiul și nepoții săi (cinci la număr), pontarhul figurează la loc de cinste printre patronii unei asociații de cîntăreți dionysiaci²¹. Dar informațiile despre Artemidorus și ai lui nu se sfîrșesc aici: încă mai importantă decît cele înșirate e știrea că în anul 138 el exercita demnitatea de *συναγωγεὺς* al gerusiei histriene și că, în această calitate, se învrednicea din partea gerusiaștilor de un decret de cinstire ale cărui prevederi le-am analizat de curînd²². Cum se situează cronologic toate aceste documente? Răspunsul nu-i ușor, dar, după părerea mea, ele se înșiră între sfîrșitul domniei lui Hadrian și domnia lui Marcus Aurelius, singurul document datat cu certitudine fiind lista membrilor de „onoare” ai gerusiei, gravată în prima jumătate a anului 138²³. În această listă, Artemidorus (care, în treacăt fie spus, poartă încă numele grecesc: Ἄρτεμιδωρος Ἡροδόρου, iar nu pe acel romanizat de M. Ulpius Artemidorus²⁴) figurează ca *συναγωγεὺς*: titlul de pontarh nu-i încă menționat, deși ar fi trebuit să fie, dacă ținem seamă de faptul că ne găsim înaintea unui decret onorific și că în asemenea documente nu se omite nimic susceptibil să contribuie la slava sărbătoritului. În aceste condiții, totul ne îndeamnă să credem că, în ultimele luni ale domniei lui Hadrian, Artemidorus *nu fusese încă ales președinte*

¹⁹ *Annali di Corrisp. Archeologica*, XL, 1868, p. 92, nr. 101 = *AEM*, XI, 1887, p. 66, nr. 140. Cf. I. Robert, *Hellenica*, VII, 1949, p. 76; D. M. Pippidi, *SCIV*, IX, 1958, p. 357—369 (acum și în *Contribuții la istoria veche a României*²).

²⁰ V. Pârvan, *Dacia*, II, 1925, p. 218, nr. 21.

²¹ D. M. Pippidi, *BCH*, LXXXIV, 1960 (II), p. 434 urm.

²² V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 596, nr. 20 (SEG, I, 330); Cf. *Studii clasice*, VIII, 1966, p. 235 urm.

²³ Între 25 februarie și 10 iulie, cum rezultă din pomenirea lui Titus Aelius Caesar (viitorul Antoninus Pius) ca fiu adoptiv al împăratului (r. 3—4 din inscripția citată în nota precedentă). Trebuie deci subliniat că, pentru întîmplările la care se referă și indicațiile pe care le cuprinde, lista gerusiei oferă o cronologie certă, nu un vag *terminus post quem*, cum pare a crede Veyne, *art. cit.*, p. 152.

²⁴ Cum am încercat s-o dovedesc altădată, identitatea personajului nu suferă îndoială: președintele din 138 al gerusiei e cinstit împreună cu un fiu, care se numește Κάριος. La rîndu-i, acesta pune să se sape inscripția (citată în n. 29) în care se dă drept fiul lui Artemidoros, *arhiereu* (și, desigur, pontarh: titlul a căzut în raptura pietrei); în sfîrșit, dintre cei cinci feciori ai lui Κάριος unul se numește Ἡρόδωρος, ca tatăl lui Artemidoros, ceea ce se potrivește cu deprinderea greacă de a da nepotului (sau unuia din nepoți) numele bunicului dinspre tată. Pentru toată discuția (inclusiv arborele genealogic al familiei), vezi D. M. Pippidi, *SCIV*, IX, 1958, p. 357—369 (= *Contribuții la istoria veche a României*²).

al Comunității pontice, ceea ce avea să se întâmple abia sub Antoninus Pius²⁵. De unde concluzia că, fie și în ipoteza după care pontarhia ar fi fost creată în secolul al II-lea, și mai precis sub Hadrian, Artemidorus n-a putut fi primul titular al funcției, ci, fie acel Phaidros de care s-a vorbit înainte, fie un altul, a cărui amintire s-a pierdut.

La aceste indicații cronologice din texte se adaugă altele, de un ordin mai general, care pledează și ele pentru respingerea ipotezei lui Veyne și ne îndeamnă să rămânem la interpretarea după care πρώτος ποντάρχης ar fi indicat nu pe primul titular al pontarhiei, ci pe primul titular histrian al acestei demnități importante. Afirmatia că, în acest caz, formularea ar fi trebuit să sune ποντάρχης γενόμενος πρώτος Ἰστρινῶν se întemeiază pe paralele scoase din limbajul sportiv²⁶. În schimb, exemplele de magistrați sau de preoți invocate de epigrafistul francez mi se par a confirma teza mea mai curînd decît pe a lui. „A Coroné — citim —, la „première prêtresse” de quelque impératrice lui élève une statue ; à Messène, un prêtre de Rome et premier prêtre de Néron du vivant l'empereur est aussi le premier à élever à ses frais une statue du souverain, au nom de la cité ; à Mégare, le πρώτος Πανέλλην fut le premier représentat de la ville au koinon des Panhellènes”²⁷. În toate aceste cazuri, πρώτος exprimă prioritatea între concetățenii bărbatului sau femeii avute în vedere, nu o prioritate absolută ; într-un singur text citat de Veyne situația e diferită : preoția pe viață a cultului împăraților exercitată de C. Iulius Spartiacus în Comunitatea Achaiei ; de data aceasta însă redactorul inscripției și-a luat precauțiile și în inscripție se citește : ἀρχιερέα... Σεβαστῶν ἐκ τοῦ κοινοῦ τῆ[ς] Ἀχατίας διὰ βίου πρώτων τῶν ἀπ' αἰῶνος²⁸.

Astfel stînd lucrurile, mi se pare că, oricum privită, ipoteza colegului francez nu rezistă criticii : nici în aspectu-i dintii, transformarea în secolul al II-lea a unei mai vechi *hexapole* în *koinon*, nici în cel de-al doilea, identificarea în persoana lui M. Ulpius Artemidorus a celui mai vechi președinte al Comunității reorganizate. Împotriva ultimei tentative pledează, de altfel, și unele considerații de istorie locală ce nu pot fi trecute cu vederea și în legătură cu care nu va fi nepotrivit să adaug cîteva cuvinte.

Fără să dispunem în această privință de informații altfel decît generale, e lesne de închipuit că, într-un organism de felul federației de cetăți pontice — fie în faza-i de *hexapole*, fie în cea de *koinon* —, deosebirile dintre orașele asociate nu se vor fi șters pînă a face să dispară dintre ele urma oricărei ierarhii²⁹. Egale în drept, ele nu puteau să nu se resimtă, în fapt, de evoluția istorică a fiecăruia, oglindită în numărul mai mare sau mai mic de locuitori, în potențialul economic diferit, în dezvoltarea cultu-

²⁵ Din această vreme datează, fără excepție, inscripțiile unde numele lui Artemidoros e însoțit de titlul ποντάρχης (resp. πρώτος ποντάρχης), cum rezultă din examenul consacrat cu alt prilej fiecărui document în parte.

²⁶ *Art. cit.*, p. 150, n. 1.

²⁷ *Ibidem*, p. 150, cu notele 5—6.

²⁸ *Syll.* 3, 790, r. 1—7 : Γά(τον) Ἰούλιον Σπαρτιατικόν, ἀρχιερέα θεῶν Σεβαστῶν καὶ γένους Σεβαστῶν ἐκ τοῦ κοινοῦ τῆ[ς] Ἀχατίας διὰ βίου πρώτων τῶν ἀπ' αἰῶνος...

²⁹ Semnificativă, din acest punct de vedere, e atitudinea lui Strabon, care, trecînd în revistă așezările grecești de pe coasta dobrogeană, în lumina informațiilor de care dispunea cînd își scria *Geografia*, numește Histria πολίχων, dar pentru Callatis folosește termenul πόλις (VII, 6, 1).

rală inegală. Astfel de particularități trebuie să fi fost determinante în fixarea locului fiecărei πόλις în organismul complex din care se învoiau a face parte, cu urmarea — pentru noi importantă — că în alegerea organelor de conducere federale o oarecare luare aminte a trebuit desigur să se acorde și aspectului pe care-l semnalăm al problemei. În termeni diferiți, aceasta înseamnă că, înainte de a ști din care anume oraș va fi fost ales cel dintîi pontarh al Comunității, nu ne putem dispensa de a ne întreba în ce raport se găseau acestea unul față de altul ca forță economică, prestigiu cultural ș.a.m.d. Iar răspunsul nu poate fi decît că, în pragul secolului al II-lea, Tomis și Callatis erau centre incomparabil mai dezvoltate, sub toate raporturile, decît patria lui Artemidorus, al cărei avînt se schițează sub dinastia Antoninilor, pentru a ajunge la o reală bunăstare abia sub Severi, cînd se învrednicește de titlul măgulitor de λαμπροτάτη πόλις³⁰. Cauzele acestei rămîineri în urmă nu ne erau nici pînă acum necunoscute, dar la cele dintotdeauna știute, și care-l fac pe un guvernator al Moesiei de la jumătatea secolului I să vorbească deschis de ο ἀσθένια a cetății, în timp ce altul subliniază împrejurarea că singura-i sursă de venituri ajunsese la un moment dat exportul peștelui sărat, a venit să se adauge în ultima vreme știrea — discutată în ultimul volum din *Studii clasice* — după care, în secolul I î.e.n., Histria suferise din partea geților o distrugere atît de mare, încît reluarea după un oarecare interval de timp, în cetatea pustiită, a unei vieți cît de cît normale a fost salutată de locuitorii ei ca ο „a dona întemeiere a orașului”: δευτέρη κτίσις τῆς πόλεως³¹.

Alte dovezi ale „slăbiciunii” de care vorbim, examinate cu răgaz altădată, pot fi trecute aici cu vederea. Rămîne, oricum, că, în comparație cu rivalele ei mai fericite de pe coasta dobrogeană, dacă nu și de pe coasta tracă, Histria nu putea pretinde la înțietatea pe care ο implică presupunerea că din sînul ei ar fi fost ales cel dintîi magistrat federal, în persoana „primului pontarh” M. Ulpius Artemidorus. Față de această ipoteză insuficient întemeiată, interpretarea după care în fostul συναγωγικός al gerusiei histriene trebuie să vedem numai pe cel dintîi histrian ajuns în fruntea Comunității apare, cred, mai plauzibilă, ba chiar singura plauzibilă. În primul rînd, am văzut că de ο transformare a *hexopolei* în *koinon* (cu corelativa înființare a pontarhiei) cîndva sub domnia lui Hadrian nu se poate vorbi în stadiul prezent al informației. În al doilea rînd, e probabil că magistratura lui Phaidros, menționat ca pontarh într-ο inscripție tomitană (mai sus p., se situează în primii ani ai secolului al II-lea, în orice caz înainte de domnia lui Hadrian. În sfîrșit, și mai ales, e în afară de îndoială că sub primii Antonini Histria putea pretinde la onoarea de a prezenta un candidat la președinția Comunității, înaintea vecinilor mai înfloritoare Tomis și Callatis. Rîndul ei putea veni abia după una din acestea (ca să nu mai vorbim de cetățile de pe teritoriul R.P. Bulgaria) și e desigur motivul pentru care întîiul pontarh histrian menționat în izvoare e M. Ulpius Artemidorus, a cărui magistratură nu poate fi anterioară domniei lui Antoninus Pius.

³⁰ D. M. Pippidi — În D. M. Pippidi și D. Berciu, *Geți și greci la Dunărea de Jos*, București, 1965, p. 314 urm.; D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*².

³¹ IX, 1967 (sub tipar).

DES PONTARQUES ET DE LA PONTARCHIE

RÉSUMÉ

Dans le dernier fascicule paru du BCH (XC, 1966, p. 149—152), en revenant sur les problèmes de la date et de l'organisation du κοινόν pontique, tels qu'ils avaient été examinés par l'auteur de cette note (BCH, LXXXIV, 1960, p. 434—456), Paul Veyne formule deux hypothèses difficilement acceptables dans l'état présent de la documentation. Il soutient, notamment, qu'organisée dès le début de l'Empire comme une ἐξάπολις dont le but et la structure seraient à préciser, la fédération de cités grecques de la côte occidentale de la mer Noire se serait transformée en κοινόν seulement au IIe siècle, quand son président a assumé pour la première fois le titre de pontarque. Il estime en outre que le premier pontarque du κοινόν organisé sous Hadrien aurait été un citoyen d'Istros, M. Ulpus Artemidōros, mentionné comme πρῶτος ποντάρχης dans un *album* publié en 1960. L'examen attentif de ces thèses, ainsi que celui de ses propres prises de position dans l'étude antérieurement citée, conduit l'Auteur aux conclusions suivantes : Les documents actuellement connus sur la fédération des villes du Pont Gauche aux IIe et IIIe siècles ne permettent guère de distinguer entre un phase où celle-ci se serait appelée *hexapole* et une autre où elle aurait pris le nom de κοινόν ; il ne saurait non plus être question d'un « président » de cet organisme qui ait jamais porté un autre titre que celui de ποντάρχης. Le κοινόν pontique ayant été fondé au Ier siècle, il est pratiquement impossible que M. Ulpus Artemidōros ait été son premier président : il n'est que le *premier pontarque originaire d'Istros*, à une époque où cette ville reprenait rang parmi les autres cités grecques de la Dobroudja, après les longues souffrances causées par sa destruction par les Gètes. Comme il ne saurait avoir été promu à cette dignité avant le règne d'Antonin (dans un document de 138 il n'a pas encore le titre de pontarque, qu'il exhibe par la suite dans plusieurs inscriptions où son nom est mentionné), il est probable qu'à s'en tenir aux textes jusqu'ici publiés il a eu comme prédécesseurs au moins deux Tomitains : T. Flavius Poseidonios, qui vivait sous Hadrien, et le père de ce personnage, Phaidros, dont le *floruit* tombe probablement sous Trajan.